

1. İslâmiyetten Önce Türk Sanatı

Oktay ASLANAPA

1.1. Hunlar Devrinde Sanat

Milâttan önce I. binde kuzey Çin'de görülen ve Çin kaynaklarında Hiyung-Nu adı ile tanınan Asya Hunları umumiyetle tarih sahnesinde ilk rol oynayan Türkler olarak kabul edilmektedir. Milâttan sonra dördüncü yüzyılda Avrupa'da görülen Hunlar bunların bir devamı olup, Attila (434-453) idaresinde Manş kıyılarına kadar hemen hemen bütün Avrupa'ya hâkim olmuşlardır.

Asya Hunları hakkında ilk tarihi kaynak M.Ö. 318 yılında Hunlar'la Çinliler arasında yapılan bir anlaşmayı gösterir. Bu tarihten sonra Hunlar, Orhun ve Tola nehirleri bölgesi merkez olmak üzere Huang Ho nehri büyük dirseğinin iki tarafına yayılmışlardır. Bu zamandan başlayarak Çinliler Türkler'e karşı korunmak için Çin seddini örmeye koyulup doksan yıl sonra M.Ö. 214 de tamamlamışlardır.

M.Ö. 209-174 arasında büyük başbuğ Mo-tun Hunlar'ın idaresini eline almıştı. Babası Tu-man'ın Hun dilinde imparator manasına gelen Tan-Hu veya Şan-Yu ünvanı onun eski bir Türk hükümdar sülâlesinden geldiğini gösterir. M.Ö. birinci yüzyıl ortalarında Çinliler'in entrikaları yüzünden Hun İmparatorluğu ikiye bölünmüş, bunlardan bir kısmı Çi-Çi idaresinde Talas ve Çu bölgesine yerleşmişlerdir ki Avrupa Hunları'nın bunlardan geldiği tahmin edilmektedir. Diğer bir kısım Hunlar yakın doğuda Eftalitler'le karışarak Ak Hunlar adı ile Kafkaslar'dan kuzey Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluk kurmuşlar, Çin'de kalan Hunlar ise dördüncü yüzyıl ortalarına kadar hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Eftalitler veya Ak Hunlar Türkçe konuşuyorlardı. Çin kaynaklarında kalan Hsiung-Nu kelime ve cümleleri de Altay dillerine ve Türkçeye bağlanır. Güney Sibirya'da Altay Dağları eteklerinde Pazırık'da Rus arkeologu Rudenko tarafından açılan M.Ö. IV. ve III. yüzyıldan kalma kurganlarda Hunlar'a ait birçok eşya ile buzlar içinde bozulmayan insan ve hay-

van ölüleri bulunmuştur. Leningrad Ermitage Müzesi'nde saklanan bu eserler arasında halı, kumaş, renkli keçe aplike örtüler gibi, hayvan kavgaları ve insan figürleri ile süslü çok zengin tekstil işleri yanında atlı araba, çeşitli eşya vardır. Ölü ile beraber atlar da gömülüyordu. Atlardan bazıları geyik ve ren maskeleri taşıyorlardı. İkinci kurgandaki mumyalanmış ölünün vücudu dövmelerle kaplı idi. Tamamiyle hayali hayvan figürlerinden ibaret olan bu dövmeler sırtta, kollarda ve sağ alt bacakta sağlam olarak kalmıştır.

Bu kurganlardan çıkan halı ve tekstil işlerinin Hun sanatı bakımından ayrı bir ehemmiyeti vardır. Bunlardan bazılarında Ahameniş sanatı tesirleri açıkça görülmekle beraber keçe üzerine ince ve renkli deriler yapıştırmak suretiyle süslenen bir grup tekstil işleri tamamiyle orijinal Hun uslubunu belli etmektedir. Bunlar, eyer örtüleri (belleme) olarak yapılmıştır. (Res. 1). Böyle keçeden bir belleme üzerinde renkli derilerden kesilerek yapıştırılmış parçalarla bir dağ keçesine sardırın kartal

Resim-1 : Belleme

grifonu gösteren bir hayvan kavgası canlandırılmıştır (Res. 2). Çok realist ve ölüme yaklaşan keçinin ürpermelerini bütün kuvvetiyle aksettiren sahne simetrik olarak arka arkaya iki defa tekrarlanmıştır. Bu Hun sanatı için çok karakteristik bir üslubu göstermektedir. Selenga nehrinin Baykal gölüne aktığı yerin yakınında Noin Ula bölgesinde, üç grup halinde 212 kurgan vardır. Açılan kurganlarda etrafı kalın kütüklerle çevrili, ağaç direkler üzerine çatısı olan, beş metre uzunlukta üç metre kadar geniş, birbuçuk metre kadar yüksek bir dış kısımla bunun içinde üç metreden biraz daha uzun ve aynı nisbette genişliği, yüksekliği olan ağaç direkli mezarda çok iyi bir işçilik gösteren tahtadan bir tabut bulunuyordu. Ölü, itinalı bir şekilde giydirilmişti. Mezar odasının etrafı, tavan ve yer ipek, keçe ve yün örtülerle kaplı

Resim-2 : Belleme, detay, dağ keçisine saldıran kartal.

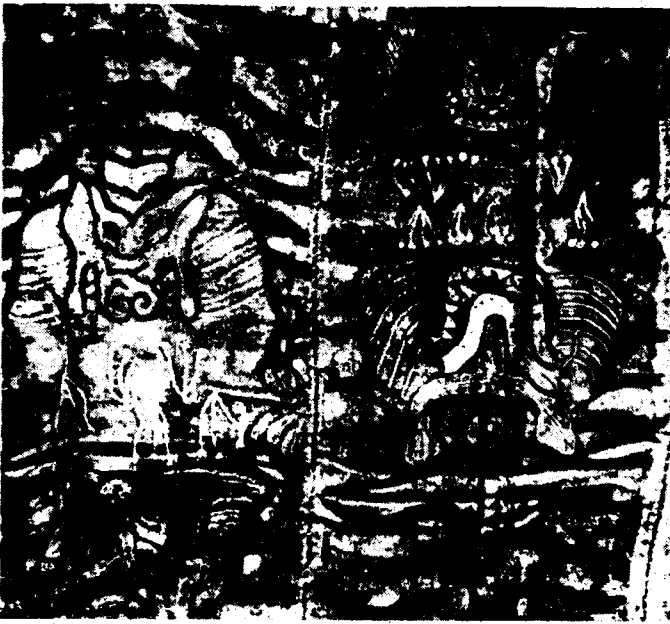
idi. Bu örtülerden birçoğu ile hayvan figürleriyle işlenmiş gümüş levhalar, eyer takımları, üç ayaklı masalar, çeşitli ağaç eşya, silindirik ayaklı kulplu tunç kazanlar, yerli keramik, renkli cam boncuklar, çatal gibi kullanılan çubuklar, Çin işi aynalar, araba tekerlekleri, mücevherler, saç örgüleri, elbiseler gibi Hunlar'a ait birçok eşya, bu kurganlardan çıkarılarak Leningrad Ermitage Müzesi'ne mal edilmiştir. Bu-

Resim-3 : Noin-Ula, Griffon-Geyik mücadelesi, keçe applike

lunan eserler arasında lâke bir kâsenin kitabesinde üç ustanın adı ile Şahlin sarayı için M.S. 13 yılının 5 Eylül günü yapıldığı yazılıdır. Büyük bir keçe örtü üzerinde Pazırık'taki benzerleri gibi, ince, renkli derilerden kesilmiş parçalarla diğer bir hayvan kavgası

canlandırılmıştır. Burada, kanatlı arslana benzer bir grifon arkadan bir geyiğe saldırmaktadır (Res. 3). Burada kompozisyon, daha şematik

Resim-4 :Noin-Ula, Yün işleme örtü

lar ve balıklardan ibaret bir kompozisyon gösteriyor (Res. 5). Diğer bir işlemeli yün örtü de su içinde kuşlar ve balıklarla buna yakın bir dekor gösteriyor. Altıncı kurganda bulunan bir işleme, kıvrak atları ile Hun süravilerini canlandırmaktadır (Res. 6). Yirmi ikinci kurganda duvara asılı ve büyük bir ustalıkla yapılmış yün işlemede

ve üslûplaşmış olmakla beraber, can çekişen geyiğin çok realist bir görüşle ifade edildiği görülmektedir. Yün kumaş üzerine işleme olarak yapılmış diğer bir örtüde, siyah beyaz kaplan çizgileriyle üstte ve altta kaplan başı ve pençeleri işlenerek, serilmiş bir kaplan postu etkisi uyandırılmak istenmiştir (Res. 4). Duvardaki örtülerden biri yün üzerine işlenmiş olarak su bitkileri arasında kaplumbağalar

Resim-5 :Noin-Ula, Yün işleme örtü, su içinde kaplumbağa ve balıklar

çok canlı, kuvvetli bir portre hususiyeti olan bıyıklı iki insan başı bilhassa dikkati çekmektedir (Res. 7). Bunlar daha sonra Göktürkler ve Uygurlar'da göreceğimiz portre sanatının öncüleri olarak görülebilir.

Ivalga'nın Selen-ga nehrine aktığı yerde Ulan Ude'de birçok evlerde büyük ve etrafı surlarla çevrili bir iskân yerinin izleri bulunmuştur. Evlerin döşemeleri altında sıcak hava ve duman için

Resim-6 : Noin-Ula, yün işleme, Hun süvarileri

ısıtma yolları vardır. Hypocauste ısıtma sisteminin Roma'dan ayrı olarak Hunlar'da da kullanıldığı anlaşılıyor. Burasının az zaman sonra tahrip edilmiş olduğunu tahmin ettiren işaretler vardır. Belki Çinliler'le ilgili veya onlardan gelme bir tesis olduğu da düşünülebilir.

1.2. Göktürkler Devri San'atı

Altıncı yüzyıl ortalarında Orhun Nehri batısındaki yayla bölgesinde (Ötügen'de) kurulup, Mançurya'dan Karadeniz sahillerine kadar uzanan büyük Türk imparatorluğu devlet ve millet olarak Türk adını kullanan ilk büyük siyasî kuruluştur. Çin kaynakları Göktürkler'in Asya Hunları soyundan geldiğini açıkça belirtir. Göktürk imparatorluğu bu zamanda İl Hakan unvanını alan Bumin ve kardeşi İstemi ile 552'de kurulmuş, Mukan Hakan zamanında (553-572) en parlak devrini yaşamıştır. Bütün Orta Asya'nın Türkleşmesi için, bu ilk adım olmuştur. Ku-

rulduğu zamandan itibaren idarî bakımdan doğu ve batı olarak ikiye bölünen imparatorluk 630 yıllarında Çin nüfuzu altına girmiş ve 682'de İlteriş (Kutluk) Hakan'ın büyük devlet adamı Tonyukuk ile birlikte siyasî mücadeleleri sonunda doğu kısmı yeniden hakimiyetini elde etmiştir. Kapağan Hakan zamanında (692-716) Orta Asya'da bütün Türkler bir devlet halinde birleştirilmiş ondan sonra gelen Bilge Hakan ve Kardeşi Kültigin Göktürk devletinin en tanınmış şahsiyetleri olmuştur. Orhun vadisinde bulunan dikilitaş kitâbeler onlar zamanından kalmaz. Bu abideler Türk dilinin bugün bile fazla zorluk çekmeden anlaşılabilen en eski yazılı ve edebî metinleri, aynı zamanda Türk tarihinin taşta yazılmış en eski kaynakları olarak zamanımıza gelmiş hazineleridir. Bunlarda kullanılan yazı da en eski Türk alfabesidir. Yenisei bölgesinde bunların altı ve yedinci yüzyıllardan kalma daha eski öncülleri vardır.

Orhun kitâbelerinden birincisi Bilge Kağan'ın 720'de öldüğü sanılan ihtiyar veziri büyük devlet adamı Tonyukuk'un hizmetlerini belirtmek üzere onun adına dikil-

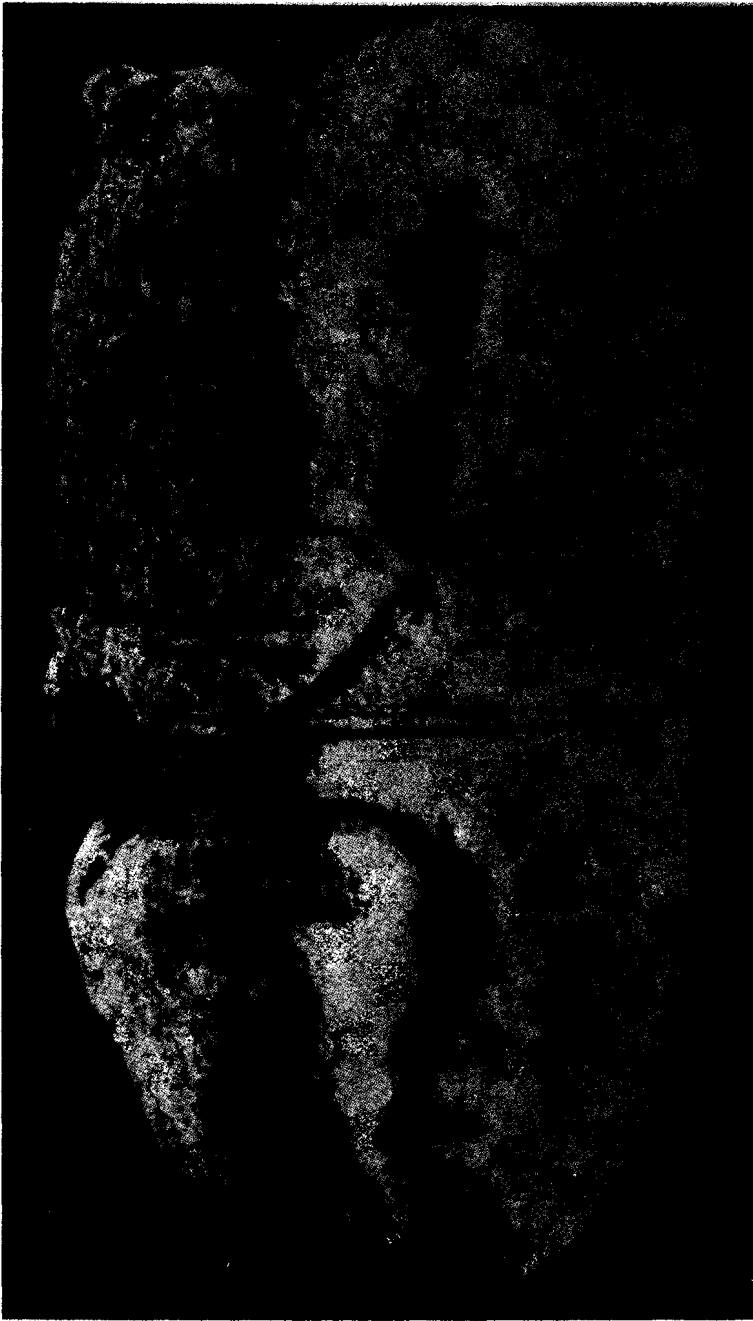
Resim-7 : Noin-Ula, yün işleme, insan başı

miştir. Bu kitabeyi Tonyuk kendisi yazmıştır. Bilge Kağan'ın tahta çıkmasında kendisinden bir yaş küçük olan kardeşi Kültigin'in büyük gayreti olmuş, onun yardımı ile ordusunu derleyip düşmanlarını yenmişti. Buna karşılık Bilge Kağan kardeşini ordularının kumandanı yapmış, ölümünden bir yıl sonra da 732'de bir kitâbe taşı diktiler, büyük bir mezar anıtı yaptırarak Kültigin'in adını ebedileştirmiştir. Ne yazık ki, kısa zaman sonra hâin bir veziri tarafından zehirlenen Bilge Kağan da 734'de ölmüş, bir yıl sonra onun adına da bir kitâbe dikilmiştir. Bunlar yarı tarihi mezar kitâbeleridir.

Orhun kitâbelerinin en mühimleri olan Kültigin ile Bilge Kağan yazıtlarının metinlerini yazan ve yaptıran, onların kızkardeşlerinin oğlu, prens Yuluğ Tigin olmuştur ki, Türk edebiyatında onun ayrı bir yeri var-

dır. Son zamanlara kadar Bilge Kağan ile küçük kardeşi Kültigin'in de burada gömülü oldukları kabul ve tahmin ediliyordu. 1958 yılında Çekoslovak Arkeoloji Enstitüsü adına Lumir Jisl başkanlığında Orhun vadisinde yapılan araştırma ve kazılar sonunda büyük Türk kahramanı Kültigin'in mezar anıtından kalan kısımlar ve heykeller meydana çıkarılmıştır. Anıt önce soyulup sonra insafsızca tahrip edilmiş olduğundan heykeller parçalanmış ve çoğu kaybolmuş halde bulunmuştur. İkiye bölünmüş olarak Kültigin'in başı ile hanımına ait heykelin oturmuş halde gövdesi ve kırılmış başının burun, ağız ve çene kısmı bulunmuştur. Kültigin heykelinde baş tam cepheden yumuşak konturlarla işlenmiş, büyük kahramanın çehre hatları kuvvetli bir ifade ile kavranmıştır (Res. 8). Başındaki tacın ön tarafında relief halinde kanatlarını açmış bir kartal arması göze çarpıyor. Daha Hunlar zamanında tanınan ve sevilen kartal arması, kulaklı ve boynuzlu kartal şeklinde gösterilerek büyük bir kudret sembolü olarak ifade ediliyordu.

Aslında Kültigin ile hanımı yanyana oturmuş olarak canlandırılmıştı. Fakat, hey-

Resim-8 : Büyük Türk Kahramanı Kül-Tigin'in 1958'de bulunmuş başı
(Moğolistan, Ulan-Bator Müzesi'nde)

keller parçalanınca birçok kısımları kaybolmuş, sağa, sola dağılmıştır. Ayrıca Balballar, yani kahramanın mağlûp ettiği düşmanlarının heykelleri, bir çift koç heykeli, üzerine kitâbe taşının dikildiği kaplumbağa heykeli başsız olarak ele geçirilmiştir. (Res. 9). Çin kaynakları bu mezar anıtının yapılışını etraflıca bildirmektedir. Bunda bir sunak mabedi, Kültigin'in taştan bir tasviri yapıldığı, dört duvarda onun savaşlarının canlandırıldığı yazılıdır. Tang sülâlesi kroniğinde bunun için altı sanatçının da gönderildiği kaydedilmektedir. Mermer heykellerde Çinli sanatçılar çalışmış olabilir. Fakat balbalların Göktürk heykel sanatının karakteristik ve bir dereceye kadar portre hususiyeti taşıyan eserleri olduğunu ileri sür-

mek yerinde olur. Göktürkler zamanından kalan sayısız balbalların çoğu zamanla parçalanmış veya kaybolmuştur. Eski Türkler taş heykelleri ve kitâbeleri boyuyor-

Resim-9 : Kül-Tigin adına dikilmiş balballardan biri
(Ulan-Bator Müzesi)

lardı. Khoitu Tamir büyük blokunun büyük kitâbeleri kırmızı ve siyah olarak boyanmıştır. Zhamtzarano'da keşfedilip halen Ulan Batur Merkez Millî Müzesi'nde teşhire konan balbal, bu bakımdan mühimdir. Bunun gözleri, burnu, bıyıkları, ağzı ve kulakları kahverengi ve sarı renkle belirtilmiştir. Fakat, bunlar sonradan da olabilir.

Göktürk sanatı bugüne kadar, hemen hiç denecek kadar az incelendiği ve bu konuda yayın olmadığı için birçok bakımdan herhangi bir fikir edinmek zordur. Göktürkler'in dini şamanlık idi. Kültigin mezar anıtında bulunan heykeller Göktürkler'in kıyafetleri bakımından paha biçilmez bir kaynaktır. Bunlar Orta Asya'da bugün de Türkler'in giydiği kıyafete çok uygundur. Parçalar halinde kakmalı kemerler bilhassa dikkati çeker. Kemerlerin arkasına bir bıçak takılıdır. Gündelik eşyanın içine konulduğu küçük torbalar da kemerlere asılmıştır.

Dil ve edebiyat bakımından bir derece ileri ve zengin eserler vermiş olan Göktürkler'in sanatları da aynı derecede gelişmiş, fakat birçok soygun ve tahripler yüzünden pek az şey zamanımıza kalabilmiştir.

1.3. Uygur Sanatı

Selenga Nehri'nin doğu kıyısında Göktürkler'e bağlı olarak yaşayan Uygurlar 745'de Göktürkler'in yerine geçerek Uygur devletini kurmuşlardır. Kurucusu Alp Kutlug Bilge Kağan'dır. Merkezleri Ötügen yaylasında Karabalgasun şehridir. Ondan sonra gelen Mayunçur adına bugünkü Moğolistan'ın kuzeyinde Şine-Usu köyü kıyısında bir kitâbe dikilmiştir. Bu uzun kitâbede Uygur devletinin kuruluşu, genişlemesi, kendisi ve babası Kutlug Bilge'nin zaferleri yazılıdır. Uygurlar'da en çok sevilen din Budizm'di. 630'da Uygurlar daha bugünkü Moğolistan'ın kuzeyinde yaşarken bile Budizm rağbette idi. Göktürk alfabesi ile Uygurca aynı zamanda Çince ve Soğd'ça olarak yazılmış olan 732 tarihli Karabalgasun kitabesinde imparatorluk devrinde Uygurlar'ın Mani dinine girdiği ve eski dinî tasvirleri yaktığı, 762'de Böğü Kağan'ın bunu devlet dini haline getirdiği belirtilir (Burada Göktürk alfabesi ile yazılan kitâbe silinmiş olduğundan onun pek az kısmı okunabilmektedir. Çince ve

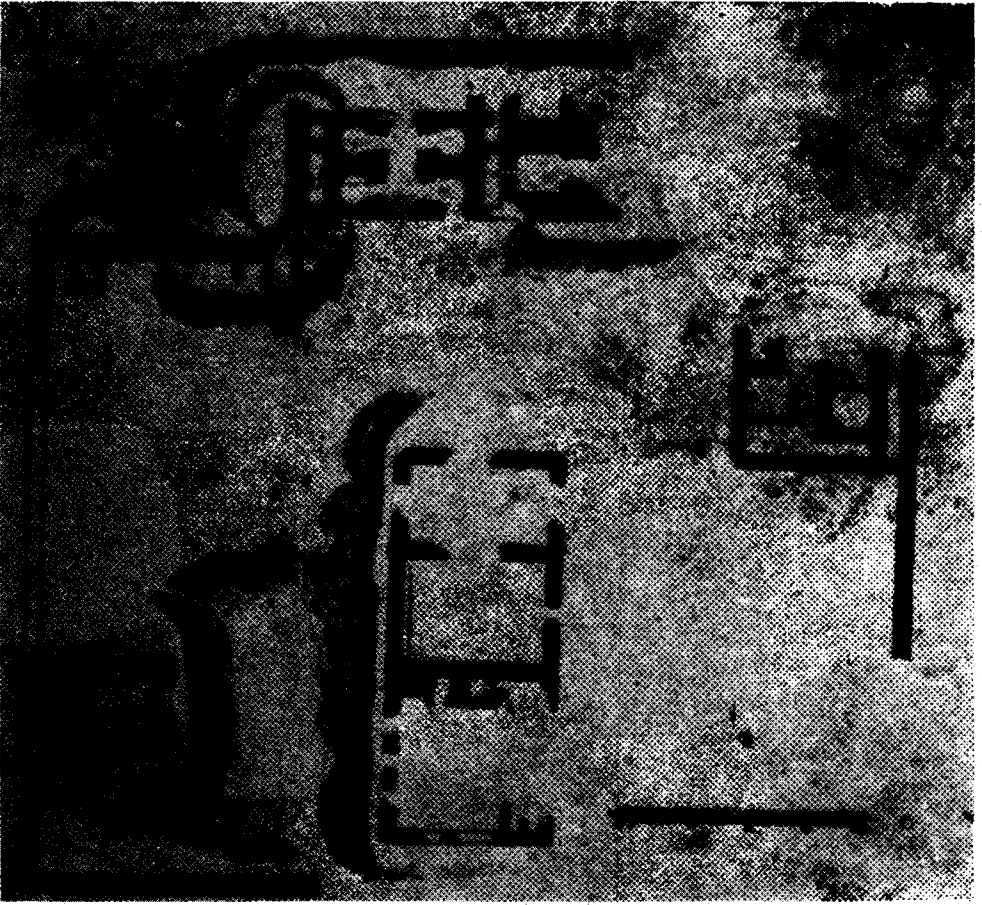
Soğdca olanlar daha iyi durumdadır). 840'da başkentleri Karabalgasun, Kırgızlar'ın eline geçtiğinden Uygurlar'ın büyük kısmı tarım bölgesine geçip, Hoço'da yeniden devlet kurmuşlardır. Burada Uygurlar'ın tekrar Budizm'e döndüğü anlaşılıyor. Turfan resimlerinde ve sonraki Uygurca yazmalarda pek az Maniheist metin vardır. Buda dini Uygurlar'da edebiyatı da geliştirmiştir. Sanskritçe, Toharca, Soğdca ve Çince'den metinler tercüme edilmiştir. Tercüme için bir tek orijinal metinle yetinilmeyip, Budizm'in klâsik dillerindeki çeşitli versiyonlar karşılaştırılıyordu. Mani dini metinlerini aynı derecede etraflıca ve aynı hâkimiyetle Türkçeleştirmek mümkün olmamıştır. Göktürk yazısından sonra Uygur yazısı kullanılmış, Budist metinler bu yazı ile yazılmıştır. Uygur yazısı iyice geliştirilmiş halde bütün Türk boyları tarafından kullanılmıştır. Moğollar ve İlhanlılar zamanında da aynı yazı kullanılmıştır. Moğollar Uygurlar'a son vermekle beraber onların kuvvetli kültürlerine tâbi olarak, Uygur yazısını almışlar, Uygur kâtipleri ve devlet adamları bütün sivil idareyi ellerine geçirmişlerdir. Moğollar Türkleşmeğe başlamış ve kısa zamanda tamamen Türkleşmişlerdir. Timur'un tüzüğü ve Altınordu Yarlıkları hep Uygur yazısı ile yazılmış, onbeşinci yüzyıl sonuna kadar resmî ve devletlerarası yazışmalarda, paralar üzerinde Uygur yazısı devam etmiştir. Uygurlar'ın kitapları kâğıt üzerine yazılıp basılıyordu. Bu, Çin kâğıdından farklıdır. Uygurlar'ın kendi kâğıt imalâtları olduğu bir gerçektir. Yazı âleti kâğıt kalem idi. Daha ehemmiyetsiz yazılar Çin fırçası ile yazılırdı. Budist metinlere ihtiyaç fazla olduğundan baskı da kullanılırdı. Uygurlar IX. ve X. yüzyıllarda Çinliler'in blok baskı ile çoğaltma tekniğinden farklı bir baskı sanatı bulmuşlar, sert ağaçtan, tek tek, hareketli Uygur harfleri ile kitap basmayı ilk olarak gerçekleştirmişlerdir. Kazılar sonunda torbalar içinde böyle harfler ele geçirilmiştir.

Uygurlar'da pandomim, bale, şan, orkestra ve iptidai şekilde tiyatro da vardı ki, o zaman için Çinliler'e çok tipik ve cazip görünmüştür. Hikâye anlatma sanatı da çok ileri idi. Yazılmış şekillerden anlaşıldığına göre, bunların Türkçe versiyonları dramatik bakımdan Çincelerden çok daha üstündür.

1.3.1. Mimarlık San'atı

Maniheist mabetler, kubbe ve köşe tromplarıyla İran âteşgâhları biçiminde yapılıyordu. Hoço'da bir saray harabesinde tonozlu ve kubbeli kısımlar görülür (Plân: 1) (Res. 10). Duvarlar, yontulmamış taşlardan harçla örülmüştür. Sirkip'de kule biçimde bir yapı nişler içersinde Buda figürleriyle bir Hind stupasından başka bir şey değildir (Res. 11). Buda ve Mani dinleri gibi Hind ve İran mimarî şekilleri de yah yanadır. Hoço yakınında bulunan kubbeli yapılar mezar anıtlarıdır (Res: 12). Kubbe İran'dan gelmiş olabilir, fakat bu zamanlarda İran'da mezar yapısı yoktur. Zerdüşt dininde ölülerin gömülmesi düşünülemediğinden mezar fikri doğmamıştır. Uygurlar bu kuleli mezar yapılarıyla ilk türbeleri meydana getirmiş oluyorlar. Komul civarında İli-Köl'de, mâbet olması gerekli diğer bir kubbeli yapıda tromp yerine köşeye ilk defa bir üçgen konulmuştur ki, bu İran'da bilinmeyen bir şeydir (Res. 13). Halbuki, Türk Üçgenleri sonra Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde ehemmiyetli bir rol oynamıştır.

Uygurlar umumiyetle iki kanatlı kapı ile açılan ve küçük bir evcik şeklinde giriş yeri olan, yarı yükseklikte duvarla çevrili evlerde oturuyorlardı. Evler yarım metre yüksek bir tuğla duvar üzerinde yükseliyor, uzun kenarın ortasında bir merdiven

Plân 1 : Hoço, Saray harabeleri

yukarı götürüyordu. Asıl ev çok defa tek katlı, duvarlar masif örgülü, pencereler ilk zamanlarda yuvarlak kemerli, sonraları dört köşeli idi. Bayramlarda evin dört köşesine dışarıdan kızıl-kahverengi perdeler konuluyor, bunlar duvar köşelerinde toplanıp, düğümliyordu. Çin evlerini andıran ağır, kiremitli, dik sırtlı çatının iki ucu bir kuş (belki föniks, ateş kuşu) biçiminde nihayetliyordu. Çin'de, bu ejder başıdır. Dik sırtın ortasında Çin'deki gibi çok defa alev şeklinde inciden bir nazarlık yükseliyordu. Çatı süslü ve kırmızı renkli idi, fakat Çin'deki gibi ağır dekorlarla yüklenmemişti. Bir üst kat yapılırsa, bu, çok defa hafif korkuluklarla pavyon biçiminde oluyordu. Çevre duvarları ile ev arasında ağaçlarla bahçe, binek ve yük hayvanları için yer bulunuyordu. Doğu Türkistan, eski Uygur ülkesinde kayalara oyulmuş binlerce mâbet vardır. Bunların duvarları ve tavanı fresklerle süslü idi. Fresklerden çoğu Alman Turfan araştırmacıları tarafından sökülerek Berlin Etnoğrafya Müzesi'nde duvarlara yerleştirilmişti. Son harpte bunların büyük bir kısmı yok olmuş, fakat kitaplarda resimleri kalmıştır. Fresklerin konusu esas itibariyle Budizm'dir. Buda M.Ö. 560 yıllarında Hindistan'da yeni dinini yaymıştır.

Resim-10 : Hoço'da saray harabesi

Resim-11 : Hoço'da kubbeli yapılar

Resim-12 : Hoço'da kubbeli Uygur mezarları

Resim-13 : İli-Köl'de kubbeli bir yapıda Türk Üçgeni

Resim-14 : Sorçuk, at başı

1.3.2 Heykel San'atı

Hint, Yunan ve Çin sanatı etkileriyle bir Buda heykel sanatı gelişmiş bulunuyordu. Fakat Uygurlar o zamana kadar görülmemiş realist ve yeni bir heykel sanatı meydana getirmişlerdir. Bunun başlangıcı Göktürkler'deki balbal heykellerine dayanmaktadır. Kızılda bulunan diz çökmüş halde, omuzunda yük taşıyan 47 cm. boyunda alçı heykel sekiz ve dokuzuncu yüzyıl heykel sanatı için karakteristiktir. Cilt, beyaz, esmer, saçlar veya başlık siyah renktedir. Şorçuk'da bulunan kalıplarda alçıya alınmış iki hayvan heykeli daha ilgi çekicidir. Bunlardan 27 cm. boyunda ve bir at başını canlandıran kuvvetle üslûplanmış heykelda yele ve perçemler çok olgun çizgilerle belirtilmiş olup, hemen hemen demona benzer (Res. 14) bir ifade taşımaktadır. Burada Hunlar'a kadar uzanan eski Türk hayvan üslûbunun bir devamı görülmektedir. 38 cm. boyundaki ikinci heykel bir fil başını canlandırmakta olup, daha fazla üslûplanmış grotesk bir ifade taşımaktadır. Fil görmemiş biri tarafından yapılmış

olduğu anlaşılıyor. Buna benzer, kuvvetle üslûplanmış Fil başı tasvirleri Kuça'daki duvar resimlerinde görülür. At, deve, keçi gibi bölgede bol bulunan diğer hayvanların başları, şaşılacak bir doğrulukla resmedilmiştir.

Sekiz ve dokuzuncu yüzyılda yapılmış olan Uygur heykellerinin başka yerde benzerlerini bulmak hemen hemen imkânsızdır.

1.3.3. Resim San'atı

Eski Türk resim sanatı Budizm, Maniheizm ve İslâmlık devri olarak üç din çerçevesi içindeki eserleri içine alır. Böylece sekizinci yüzyıldan dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar bin yıldan fazla bir zamana yayılmaktadır, Eski Türk resminin asıl temsilcileri, sanata çok istidatlı olan Uygur Türkleri'dir.

Resim-15 : Uygur freski, rahipler

Resim-16 : Uygur freski, rahipler

Resim-17 : Uygur freski, rahipler (desen)

Resim-18 : Uygur freski, rahipler (desen)

Resim-19 : Sorçuk, Uyğur Freski, Kadın ve Erkek vakıfçılar

Eski Uyğur şehirleri harâbelerinde bulunan sekiz ve dokuzuncu yüzyıllardan kalma Budist ve Maniheizt duvar resimleri ile minyatürler Türk resminin bugüne kadar bilinen en eski örnekleridir. Bunlarda râhipler (Res. 15-18), vakıf yapanlar (Res. 19), müzisyenler tasvir edilmektedir. Kompozisyon sıralama halinde ve simetrik bir düzene göredir. Koyu mavi ve kırmızının çok olduğu parlak renkler kullanılmıştır.

Hükümdârlar ve asiller, Mani dinini kabul ediyorlarsa da halk Buda dinine bağlı kalıyordu. Az sayıda Nasturi hristiyan vardı. Uyğurlar'ın Budist resim sanatının en mühim âbidesi Murtuk civarında Bezeklik'de bulunan mâbettir.

Resimlerde görülen, ellerde taşınan çiçeklerin bir çeşit kâğıt hamurundan iri plâstik adak eşyası olduğu Von le Coq'un araştırmalarından anlaşılmıştır. Bunlardan sağlam olarak kalmış olanlar mâbet kalıntılarındâ bulunmuştur.

İnsan yüzüne ferdî bir hususiyet vermek, yani portre yapmak sanatı, ilk defa 750'den sonra Türk duvar resimlerinde başlamıştır. O zamana kadar insan vücudunun diğer kısımları gibi yüz de şemalara göre çiziliyor ve resmin altına adı yazılarak ayırdediliyordu. Fresklerde resimlerini yaptırmak isteyen kimseler tasvir ediliyor, böylece çeşitli insan grupları Hint ve Çin râhipleri, Toharlar, İranlılar görölüyordu. Uyğurlar kendilerinden farklı insanlar üzerinde dikkatlerini toplayarak bunları tiplere ayırdılar ve tabii kendilerini de daha belirli olarak görmeğe başladılar. Bu durum onlara portre sanatı yaratmak ve geliştirmek imkânını kazandırdı.

Portre benzerliği, aynı kıyafet ve duruşta yan yana sıralanmış râhip resimlerinde açıkça bellidir. Bunların yüzleri çeşitli insanları gösteriyor. Diğer resimlerde kendini belli eden bu portre sanatı ferdi düşünce ve şuur bakımından çok mühim bir ilerlemeyi gösterir. Portre sanatının doğmasında eski geleneklerin de rolü olmuştur. Göktürkler'de ve Uygurlar'da eskiden Bengü ve Mengü adı verilen hatıra taşlarına ölen kahramanın adı, ünvanı ve memuriyeti ile yaşı yazılarak onlar ebedileştirilirdi. Bunun için onun yaşının herhangi bir değiştirmeye imkân vermeyecek şekilde belirtilmesi gerekiyordu. Uygurlar'da bu fikir sonradan tesirini göstermiş olmalıdır. Bezeklik fresklerinde Uygur prensleri çok realist olarak resmedilmiştir. Sorçuk'da kadın ve erkek vakıfçıları tasvir eden bir freskte figürler hep portre hususiyeti gösteriyor. Hoço'da dört nala koşan bir at freski de yeni realizm için iyi bir misal olarak görülebilir (Res. 20).

Uygurlar zamanından kalan minyatürler Maniheizt kitaplardan sayfalaradır. Bunlar kısmen dinî kısmen dünyevî sahneleri canlandırırılar. Bunlardan başka büyük resimli sayfalar ve sancaklar kalmıştır ki, bunlar Mani mâbetlerinde saklanır ve âyinlerde kullanılırdı. Bu Uygur minyatürleri ilerde göreceğimiz gibi, İslâm minyatürünün kaynağı olmuştur.

Uygurlar, tipleri ayırmak, tarihlendirmek ve portre resimlerini yaratmaktan başka ilâh tasvirleri de yaparak her iki bakımdan Çin resmi üzerinde tesirli olmuşlardır. Bunlardan başka Uygur ressamı dokuzuncu yüzyılda yeni bir üslup geliştirmişlerdir. Birçok küçük sahnelerle bir veya birkaç hikâyeden ibaret Tohar resimlerinden farklı olarak Uygurlar, büyük ve sade kompozisyonları seviyorlardı. Renk olarak koyu lacivert ve açık yeşil yerine kızıl kahverengi tercih olunuyordu.

Uygurlar'da bu şekilde gelişmiş olan sanat gittikçe kuvvetlenerek devam etmiş, Uygur devleti dağılınca bu kabiliyetli Türkler'in parlak mirası yeni hakimiyet kuran Moğollar'la Batı'ya ve İslâm dünyasına geçmiştir.

Resim-20 : Hoço, Uygur Freski, dört nala koşan at